
Joris Roosen

**WAS ER EEN AGRARISCHE REVOLUTIE
IN HET MAASLAND? DE LANDBOUW-
PRODUCTIVITEIT OP DE PACHTGRONDEN
VAN DE ABDIJ VAN HOCHT (LANAKEN) IN
DE ACHTTIENDE EEUW**

Abstract

Was there an agricultural revolution in the Meuse region? Agricultural productivity of lands leased by the Hocht Abbey in the eighteenth century

Research into productivity of lands leased to share croppers by the abbey of Hocht (near Maastricht) shows a remarkable rise in productivity in the second half of the eighteenth century. This confirms earlier results of research by former SHCL-director J.C.G.M. Jansen on productivity of lands owned by the Maastricht so-called Twaalf-Apostelen Huis. The rise is explained by product diversification and especially by an increase in the cultivation of fodder, which in turn enabled a higher input of manure on the lands as fertilizer. This development was triggered by a rise in consumer demand in the cities in this period. If this can be called a 'revolution' is up to the reader to decide.

In de Europese landbouwgeschiedenis is er, gemeten aan de oogstopbrengsten per hectare, een algemene stijging van de landbouwproductiviteit vastgesteld vanaf het midden van de achttiende eeuw.¹ In navolging van de Engelse historiografie wordt vaak over een agrarische revolutie gesproken, die men omstreeks 1750 laat beginnen.² Hoewel de term 'agrarische revolutie' al enige tijd uit de mode is, en de nadruk nu eerder wordt gelegd op een geleidelijke evolutie in landbouwpraktijken, is er voor het Limburgse Maasland wel sprake van een versnellingsfase in de tweede helft van de achttiende eeuw. Op basis van gegevens over pachtbedrijven die in halfwinning werden uitgegeven door de abdij van Hocht te Lanaken zal in dit artikel worden stilgestaan bij evoluties in de pachtpolitiek, de landbouwproductiviteit en het productenscala.³ Halfwinning is een specifieke pachtvorm waarbij de helft van de landbouwproductie werd afgestaan als pachtbetaling.

- 1 B.H. Slicher van Bath, 'De oogstopbrengsten van verschillende gewassen, voornamelijk granen, in verhouding tot het zaaizaad, ca. 810-1820', in: *idem*, *Bijdragen tot de agrarische geschiedenis* (Utrecht 1978) 113.
- 2 J.D. Chambers en G.E. Mingay, *The agricultural revolution 1750-1880* (Londen/Batsford 1966).
- 3 Voor meer informatie over de abdij van Hocht en haar pachthoeven verwijs ik naar: Joris Roosen, 'Tussen winstmaximalisatie en continuïteit. De relatie van de abdij van Hocht met haar voornaamste hoevepachters in de achttiende eeuw', *Publications de la Société Royale Historique et Archéologique dans le Limbourg/ Jaarboek LGOG 151* (2015) 173-207. Zie ook: *idem*, *De rurale economie in het Maasland, Haspengouw en Nederlands Zuid-Limburg tijdens de 18e eeuw. Een vergelijkende studie op basis van de domaniale documentatie van de abdij van Hocht te Lanaken* (onuitgegeven licenciaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2014). <http://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:002162465>

In het artikel zal telkens een vergelijking worden gemaakt met de landbouw rondom Maastricht, waarover oud-SHCL-directeur J.C.G.M. Jansen in 1968 in dit jaarboek een soortgelijke analyse publiceerde op basis van gegevens uit het archief van het XII-Apostelenhuis te Maastricht.⁴ De bezittingen van de abdij van Hocht lagen voornamelijk op lössgronden met een relatief hoge vruchtbaarheid. Deze bodemsoort, die men in heel België van west naar oost aantreft, versmalt in Limburg om in een zeer smalle strook te eindigen langs de Maas, tussen Lanaken en Kessenich.⁵ Daar had de abdij haar halfwinning-gronden liggen. Op kaarten 1-4 is goed te zien hoe het areaal dat werd uitgegeven in halfwinning zich vooral concentreerde in een straal van 10 tot 15 kilometer ten opzichte van de abdij. De evolutie van het areaal uitgegeven in halfwinning speelde zich gedurende de achttiende eeuw steeds in dit kerngebied af. De gemeenten die in het zwart gemarkeerd zijn op de kaarten hadden meer dan 30 hectaren grond van de abdij in halfwinning. Op de kaarten is duidelijk te zien hoezeer dit areaal tussen 1696 en 1716 toenam.

In de achttiende eeuw was de landbouw de belangrijkste bron van inkomsten en iedere verschuiving in de landbouwproductie kon ingrijpende gevolgen hebben voor de samenleving. Jansen schrijft daarom zeer terecht: 'Waar het juist in de landbouw om doorgaans betrekkelijk geringe verschuivingen gaat, is de noodzaak van het gebruik van exact materiaal het grootst'.⁶ Voor dit artikel werden gegevens gebruikt over de halfwinningsafdrachten aan de abdij van Hocht die terug te vinden zijn in de pachtboeken in de jaren 1696-1796.⁷ We beschikken niet over een doorlopende reeks pachtboeken in deze periode. Tussen 1706 en 1710 is er een eerste lacune, gevolgd door een tweede tussen 1721 en 1729 en een derde langere lacune tussen 1733 en 1753. Het pachtboek voor de jaren 1729-1733 lijkt eerder een werkdocument te zijn en de gegevens die we eruit hebben gehaald dienen met de nodige voorzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Daarnaast zijn er ook geen gegevens beschikbaar voor de halfwinningsafdrachten van de jaren 1755 en 1756, hoewel de afdrachten voor 1753 en 1754 en opnieuw vanaf 1757 wel beschikbaar zijn in dezelfde pachtboeken.⁸ Desondanks vormen de pachtboeken een zeer geschikte bron van informatie.

4 J.C.G.M. Jansen, 'Landbouw rond Maastricht (1610-1865). Een analyse der exploitatieuitkomsten van enige lössbedrijven in halfwinning', *Studies over de sociaaleconomische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg XIII* (1968) 1-98.

5 Vgl. G. Dejongh, *Tussen immobiliteit en revolutie. De economische ontwikkeling van de Belgische landbouw in een eeuw van transitie, 1750-1850* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Leuven 1999) 10.

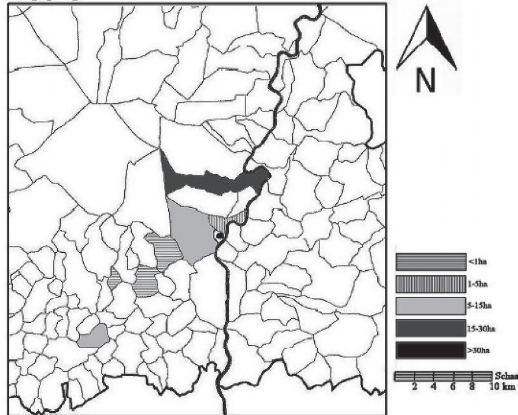
6 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 4.

7 Rijksarchief Hasselt (voortaan RAH), archief van de abdij van Hocht te Lanaken (voortaan AAH), inv. nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69.

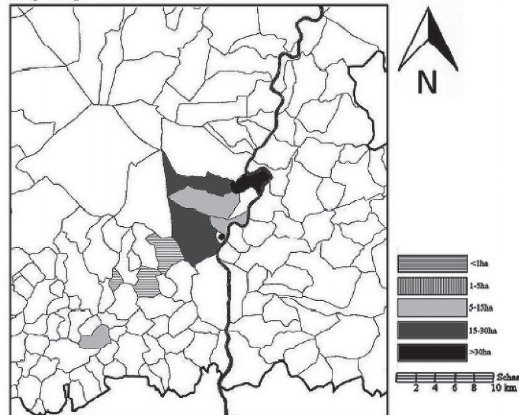
8 RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken.

Kaarten 1-4. Verspreiding en evolutie van halfwinning per lokaliteit (het centrale zwarte punt geeft de positie van de abdij van Hocht weer)

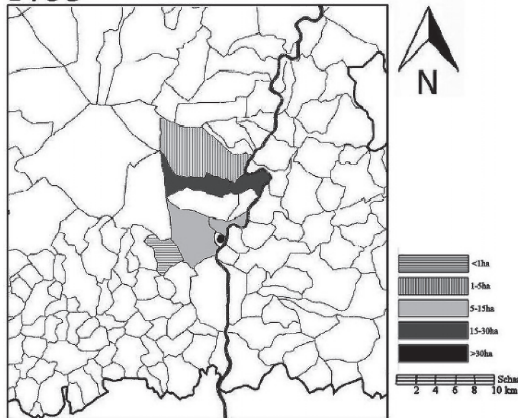
1696

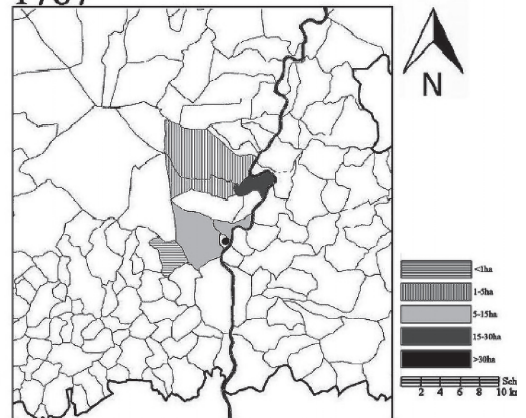
1716

1753

1787

Bron: RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken. Eigen reconstructie op basis van de gemeentegrenzen in de departementen van de Nedermaas en de Roer tijdens de Franse Tijd.⁹

9 E.M.T.W. Nuyens, *De staatkundige geschiedenis der provincie Limburg vanaf haar ontstaan tot haar uiteenvallen in 1839* (Maastricht 1956) 1.

De abdij van Hocht in Lanaken, gezien vanaf de Maas. Pentekening door J. de Grave, 1676. RHCL, collectie LGOG.

Pachtpolitiek: halfwinning

In de pachtboeken werden de pachtbetalingen voor een stuk grond bijgehouden. Die konden de vorm aannemen van een jaarlijkse vaste som geld of een vaste hoeveelheid van een specifiek gewas, meestal rogge. Daarnaast kon men ook betalen met een afgesproken gedeelte van de landbouwopbrengst. Dit laatste wordt deelpacht of deelpacht genoemd. Bij het ontstaan van verpachting werd volgens Bas van Bavel veel gebruikgemaakt van deelpacht, maar in de dertiende en veertiende eeuw nam het belang ervan in de Lage Landen af. Het systeem kwam nadien voornamelijk voor in gebieden met een lage bodemvruchtbaarheid en in perioden van onzekerheid.¹⁰ Volgens Thoen kon de omvang van deelpacht variëren van 1/16e tot de helft van de opbrengst.¹¹ Deelpachters van de abdij van Hocht moesten in de achttiende eeuw de helft van de opbrengst van hun pachtgronden afdragen.¹² We hebben dus te maken met wat men in de literatuur halfpacht of halfwinning

10 B.J.P. van Bavel, *Goederenvererving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd 1129-1592* (Hilversum 1993) 388; idem, 'Markets for Land, Labor, and Capital in Northern Italy and the Low Countries, Twelfth to Seventeenth Centuries', *The Journal of Interdisciplinary History* 41 (2011) 503-531.

11 E. Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen gedurende de late Middeleeuwen en het begin van de Moderne Tijden. Testregio: de kasselrijen van Oudeaarde en Aalst* (Gent 1988) 349.

12 Vermoedelijk na de aftrek van de tienden.

noemt. Deze pachtvorm is bijzonder interessant omdat het ons een inzicht geeft in de pachtpolitiek, het productenscala en de landbouwproductiviteit in het Limburgse Maasland.

De grondvorm van halfwinning hield in dat alleen de opbrengst van gewassen, en dus niet van veeteelt, voor de helft werden afgedragen aan de verpachter. Aan de oostzijde van de Maas bestond een andere vorm van halfwinning die met zekerheid vanaf 1382 voorkwam en waarbij veeteeltproducten wel werden afgedragen. Deze veertiende-eeuwse halfwinning had als voordeel dat het kapitaalgebrek op de landbouwbedrijven werd opgevangen en dat het risico van de bedrijfsvoering werd verdeeld tussen de pachter en de verpachter.¹³ Ten westen van de Maas bestond een halfwinningsvorm die 'hoevenarij' heette en waarbij alleen tarwe, gerst, boekweit, haver en bonen werden afgedragen. Voor akkerland dat met andere gewassen was beplant diende de pachter geld te betalen.¹⁴ Het is onduidelijk of dit systeem ook van toepassing was op de halfwinningen van de abdij van Hocht, aangezien er een breed scala aan gewassen werd afgedragen. Alleen voor klaver zijn in de pachtboeken bij halfwinningen betalingen terug te vinden. In de bespreking van het productenscala zal bij het belang van dit gewas worden stilgestaan.

In de internationale literatuur wordt deelpacht vooral geassocieerd met minder ontwikkelde agrarische samenlevingen of gebieden met een minder goede bodemvruchtbaarheid. In die situaties hebben pachters veelal een voorkeur voor deelpacht boven een vast pachtbedrag om te voorkomen dat zij in de problemen raken als zij niet aan de pachtsom zouden kunnen voldoen. In minder ontwikkelde agrarische samenlevingen speelt de verpachter een centrale rol als kredietverstrekker en verkoper van het surplus dat de pachter aan hem afdraagt. Daardoor zouden de pachters volgens Braverman en Stiglitz 'not obtain the full marginal product of their efforts'.¹⁵ Voor de pachter was het belangrijkste nadeel van halfwinning de hoge pachtdruk en daardoor de onmogelijkheid om een hoge winst te behalen.¹⁶ De zware pachtlast blijkt uit een vergelijking die Van Bavel heeft gemaakt met vaste huurpacht: die zou 27,5 procent van de bruto-opbrengst moeten bedragen om de last van de pachter even zwaar te maken als voor een halfpachter. Dit komt overeen met 50 procent van de netto-opbrengst.¹⁷

Er zijn echter ook belangrijke voordelen aan halfwinning verbonden. De pachter moest dan wel de helft van zijn productie afstaan, maar de verpachter deelde

13 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 17-23.

14 E. de Lavaley, *De landbouwkunst in de Nederlanden* (Gent 1867) 157-158.

15 A. Braverman en J.E. Stiglitz, 'Sharecropping and the interlinking of agrarian markets', *The American Economic Review* 72 (1982) 695-715, aldaar 695.

16 Thoen, *Landbouweconomie en bevolking in Vlaanderen*, 349.

17 Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd*, 392.

in het risico van een misoogst. Uit de vele kwijtscheldingen voor misoogsten die we in de pachtboeken van de Hochster abdij aantreffen, blijkt dat in bepaalde jaren op sommige percelen de wintergranen niet behoorlijk opkwamen of door weersomstandigheden verloren gingen. De verpachter stimuleerde de halfpachter dan om deze percelen in het voorjaar om te ploegen en opnieuw met zomergeras in te zaaien. De verpachter stelde daarvoor gewoonlijk ook het zaaigoed ter beschikking. Deze bijstand werd 'uitakkeren' genoemd.¹⁸ Het was een ingreep die de economische stabiliteit ten goede kwam en die volgens Jansen in de door het XII-Apostelenhuis in halfpacht uitgegeven percelen vooral in de periode tussen 1690 en 1750 voorkwam.¹⁹ Uit de pachtboeken van Hocht blijkt dat dit daar vooral op het einde van de zeventiende eeuw en in het eerste kwart van de achttiende eeuw werd toegepast, maar dan bij huurpacht en niet bij halfwinning. Dergelijke ingrepen leidden tot een verbetering van het landbouwbedrijf.

Ook de toestemming van de verpachter om producten als wortelen en klaver te verbouwen op braakland of op een zelf te kiezen perceel heeft bijgedragen tot de verbetering van het landbouwbedrijf. Deze producten vielen buiten de halfpacht en waren volledig voor de halfpachter. Het kwam wel voor dat men in ruil een kleine geldelijke vergoeding moest betalen. Het kon ook zijn dat men de helft van het perceel met wortelen of klaver bezaaide en de andere helft met een graansoort. De hele graanopbrengst was dan voor de abdij bestemd. Jansen geeft aan dat men met het telen van klaver en rauwvoer de veestapel naar een hoger niveau wilde tillen.²⁰

Hoewel de Maaslandse gronden relatief vruchtbaar waren,²¹ wogen de voordelen van halfpacht in het Maasland blijkbaar op tegen de nadelen. Mogelijk heeft ook de nabijheid tot de abdij een rol heeft gespeeld in de continuering van de halfwinning.²² Wat de oorzaak van de concentratie van halfwinning ook moge zijn,

18 RAH, AAH, inv.nr. 66: 'Den 17 mert 1698 ontfangen van Peter Penders 24 vat Rog ende 6 vat haver voor 6 vat rog, hebbe we dit jaer 11 roijen hartgoet moeten uitakkeren ende haver daer binnen saijen'; *ibidem*: 'Den 1 meij 1699 ontfangen van Lenart Linen voor 2 jaren 22 gl, dienende op sijnen pacht andrèe eerstlede gevallen, voor welcken pacht maer sal leveren 10 vat rog ende 4 vat haver, hebbende moeten een half bonder uitakkeren ende haver daer binnen saijen'; *ibidem*, inv.nr. 67: 'Den 12 janrij 1706 ontfangen van Peter Penders 6 vat rog, 17 vat wintergerst ende 13 vat haver. Nota, heeft volgens visitatie dit jaar 9 morgen met hartgoet besaijt sijnde, moeten uitakkeren, ergo moet in plaets van rog somergoet leveren voor dese 9 morgen'.

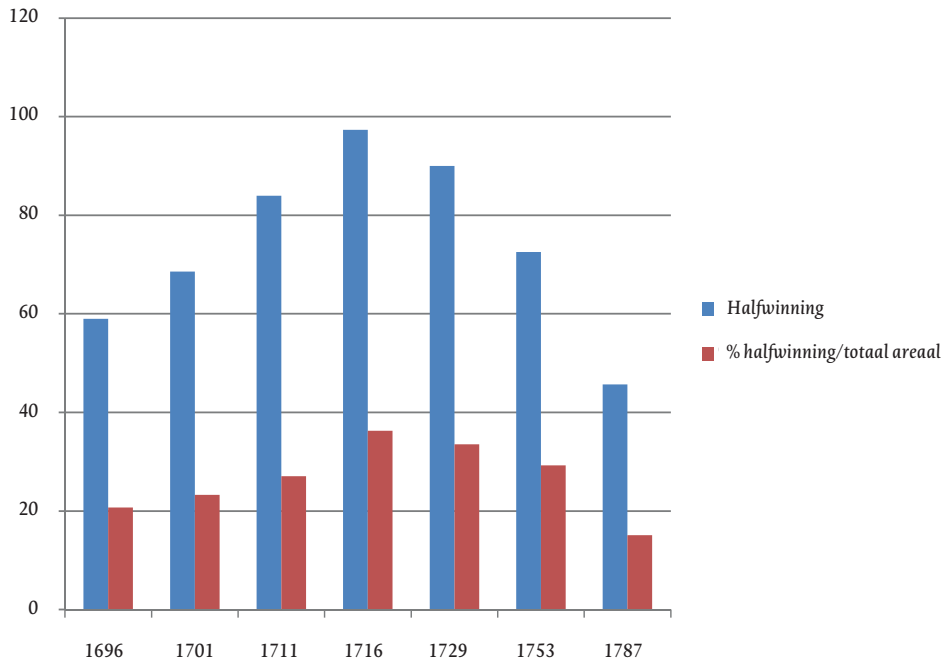
19 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 22.

20 *Ibidem*, 22-23.

21 Vgl. J.L.H. Hartmann, *De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Breust en Eijsden bij Maastricht (10^e-19^e eeuw)* (Maastricht 1986) 22.

22 Al stelde Van Bavel bij de abdij van Marieënweerd vast dat deze ook op tamelijk grote afstand goederen in halfwinning uitgaf: Van Bavel, *Goederenverwerving en goederenbeheer van de abdij Mariënweerd*, 389.

Grafiek 1. De omvang van het door de abdij van Hocht in halfwinning verpachte areaal in het Maasland, 1696-1787

Bron: RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken.

het staat vast dat die een belangrijke rol speelde in deze regio. Uit de geografische spreiding van de halfwinningen blijkt een duidelijke verankering van het systeem in het Maasland (zie kaart 1).

In het begin van de achttiende eeuw nam de omvang van het in halfwinning verpachte areaal van de abdij van Hocht sterk toe (zie grafiek 1). In 1696 bedroeg het verpachte halfwinning-areaal 59 hectare, hetgeen overeenkwam met 20,7 procent van het totaal verpachte areaal. In 1716 was dit gegroeid tot meer dan 97 hectare, ofwel 36,3 procent. Deze groei is hoogstwaarschijnlijk een gevolg van de Spaanse Successieoorlog. Volgens Bas van Bavel hadden pachters in tijden van tegenspoed een voorkeur voor halfwinningscontracten, omdat in dit systeem de investeringskosten voor de pachter minder hoog waren en de risico's werden gedeeld. Bij een slechte oogst of andere tegenslag werd de jaarlijkse pachtsom im-

Gezicht op Smeermaas, één van de dorpjes in het Maasland waar de Abdij van Hocht landerijen uitgaf in halfpacht.

Pentekening door J. de Grave, 1676. RHCL, collectie LGOG.

mers automatisch aangepast.²³ In het tweede kwart van de achttiende eeuw nam de omvang van het in halfwinning uitgegeven areaal weer af.

Waarschijnlijk volgde de abdij van Hocht een soortgelijke evolutie als het XII-Apostelenhuis dat door Jansen werd bestudeerd.²⁴ Aanvankelijk gaf het XII-Apostelenhuis zijn gronden vooral in tijd- of erfpacht uit. In de zeventiende eeuw begonnen zich echter problemen voor te doen met deze pachtssystemen. Tussen 1611 en 1659 slaagden de pachters er in 38 van de 48 jaar niet in om de jaarlijkse pachtsom te voldoen. Tussen 1632 en 1658 werd niet eens de helft van de jaarlijkse pachtsom effectief betaald. Omstreeks 1660 werd daarom het pachtstelsel gewijzigd en werden verschillende gronden in halfwinning uitgegeven. In dit systeem droegen pachter en verpachter gezamenlijk de kosten en baten. Sommige gronden van het XII-Apostelenhuis werden omstreeks 1745 opnieuw op basis van een vaste pachtsom verpacht, maar andere bleven in halfwinning tot aan de Franse periode.

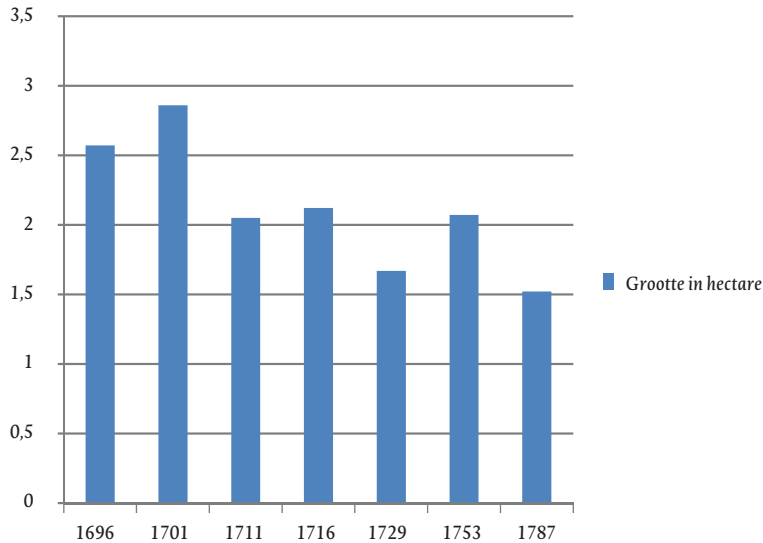
Omstreeks het midden van de achttiende eeuw voelde men de behoefte om van het halfwinningsstelsel af te stappen door de financiële problemen waarin het XII-Apostelenhuis was terechtgekomen.²⁵ Voor de abdij van Hocht gaat dit

²³ *Ibidem*.

²⁴ Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 17-19.

²⁵ *Ibidem*, 24.

Grafiek 2. De gemiddelde grootte van de door de abdij van Hocht in halfwinning uitgegeven percelen, 1696-1787

Bron: RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken.

waarschijnlijk niet op: in de tweede helft van de achttiende eeuw wijzen een uitbreiding van het areaal dat in losse percelen werd uitgegeven, een verhoging van de inkomsten uit de verpachting van tienden en een groei van het rentedragend kapitaal op een gunstige financiële situatie.²⁶

In de loop van de achttiende eeuw nam de gemiddelde omvang van de door de abdij van Hocht in halfwinning uitgegeven percelen af (grafiek 2). In 1787 was de gemiddelde grootte in het Maasland 1,5 hectare. Voor een zelfstandig en leefbaar landbouwbedrijf in de negentiende-eeuwse Kempen hield Eric Vanhaute een benedengrens aan van 2 tot 2,5 hectare.²⁷ Een gemiddelde grootte van 1,5 hectare wijst derhalve op een bestaan dat zeer dicht bij de subsistentiegrens ligt. Dat was overigens in veel delen van Europa het geval.²⁸ Met percelen die dermate klein zijn, is het de vraag of halfpachters ook nog andere goederen pachtten, dan wel of ze via

26 Roosen, *De rurale economie in het Maasland, Haspengouw en Nederlands Zuid-Limburg*.

27 E. Vanhaute, *Heiboeren. Bevolking, arbeid en inkomen in de 19de eeuwse Kempen* (Brussel 1992) 223.

28 P.H. Wilson, 'New Approaches under the Old Regime', in: G. Mortimer (red.), *Early modern military history* (Basingstoke 2004) 135-154, aldaar 138.

huisnijverheid of loonarbeid hun inkomen probeerden aan te vullen. We hebben naar de pachters van halfwinningen gekeken vanaf 1787 en stellen vast dat 12 van de 30 pachters geen andere goederen dan hun post in halfwinning van de abdij pachtten, bijna de helft dus. Acht pachters hebben nog één andere post, gewoonlijk in geldpacht en tien pachters hebben twee of meer andere posten. De dalende gemiddelde grootte van de halfwinningen was mogelijk door een verhoging van de landbouwproductiviteit in de tweede helft van de achttiende eeuw.

De landbouwproductiviteit

De ontwikkeling van de landbouwproductiviteit is tot nu toe vooral geanalyseerd aan de hand van de opbrengst van tienden.²⁹ In het bestudeerde gebied is dat gedaan door J.C.G.M. Jansen in zijn proefschrift uit 1979.³⁰ Een analyse op basis van de tienden waar de abdij van Hocht recht op had, was niet mogelijk omdat daarvoor de bronnensituatie te fragmentarisch is. Bovendien werden de tienden gewoonlijk verpacht. Om de ontwikkeling van de landbouwproductiviteit in de achttiende eeuw te onderzoeken hebben we daarom gebruikgemaakt van de halfwinningsafdrachten. Daar zijn enkele belangrijke nadelen aan verbonden.³¹ Uit de pachtboekhoudingen kan niet worden opgemaakt hoe groot de oppervlakte was die beteeld werd met één specifiek gewas. Af en toe vinden we in de bronnen terug dat de grootte van percelen varieerde door foutieve metingen. Ook de uitbatingwijze bij de halfwinning kan anders zijn geweest dan bij andere pachtvormen. Halfwinning kwam vaak voor op kleine percelen, waardoor er grotere fluctuaties in de opbrengsten konden optreden dan op de grote waarop tienden werden geheven. Op de kleine percelen speelde het vruchtwisselingstelsel met een regelmatig wisselend teeltplan een grote rol. Door in onze analyse de gemiddelden te nemen van het gehele areaal dat door de abdij in halfwinning werd uitgegeven hopen we deze problemen enigszins het hoofd te bieden.

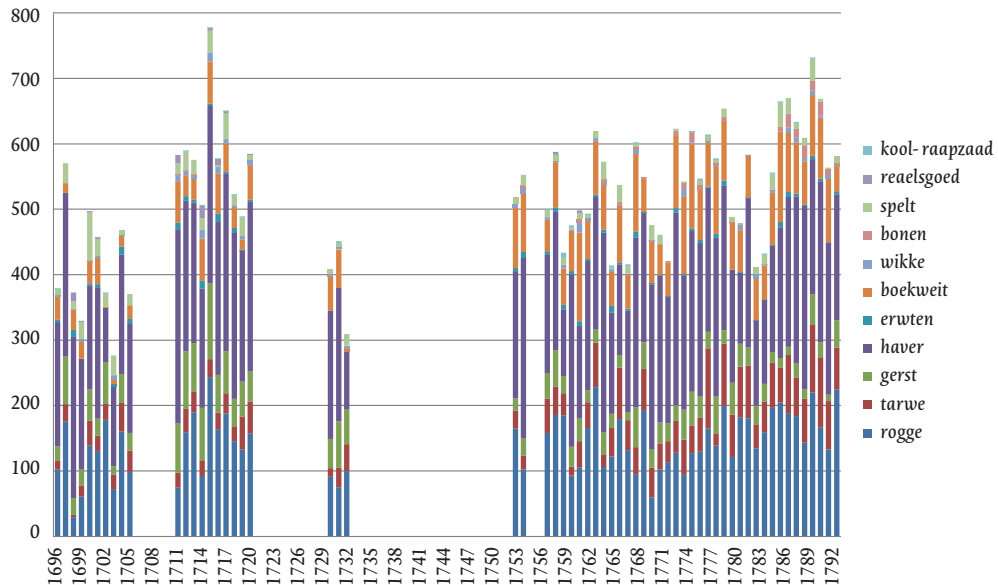
Op basis van zijn analyse van de opbrengst van tienden heeft Jansen vastgesteld dat de landbouwproductiviteit in de omgeving van Maastricht van 1659 tot 1674 daalde en daarna stagneerde tot 1682. Tot 1695 was er een langzame en onre-

29 J. Goy en E. Le Roy Ladurie, 'Les fluctuations du produit de la dîme. La dîme et la reste. XIVE-XVIIIe siècle', *Revue Historique* 260 (1978) 123-142; A. Verhulst en C. Vandenbroeke (red.), *Landbouwproductiviteit in Vlaanderen en Brabant 14e-18e eeuw* (Gent 1979); H. Van der Wee en E. Van Cauwenberghe (red.), *Productivity of land and Agricultural innovation in the Low Countries (1200-1800)* (Leuven 1978).

30 J.C.G.M. Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg, 1250-1800: een analyse van de opbrengst van tienden* (Assen 1979).

31 Vgl. *ibidem*, 9, 33-38.

Grafiek 3. Jaarlijkse halfwinningsafdrachten per hectare van losse percelen van de abdij van Hocht per gewas (in liters), 1669-1792

Bron: RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken.

gelmatige stijging, waarna de productiviteit opnieuw stagneerde tot 1708, gevolgd door een kortstondige bloei tot 1716.³² De halfwinningsgegevens van de abdij van Hocht tonen tussen 1696 en 1705 eveneens een lagere productiviteit dan nadien (zie grafiek 3). Dit kan worden verklaard door de in die tijd gevoerde oorlogen: de Negenjarige Oorlog eindigde in 1697 en in 1700 brak de Spaanse Successieoorlog uit. Hoewel oorlogen in de jaren vóór 1750 veel onheil brachten, stelt Jansen vast dat de militaire operaties anders dan in eerdere perioden voornamelijk een lokale impact hadden en van voorbijgaande aard waren.³³ Na afloop van de Spaanse Successieoorlog zien we vanaf 1711 in het Maasland een duidelijke verhoging van de productiviteit, net als in het gebied rondom Maastricht,³⁴ met in 1715 een opmerkelijke uitschieter naar boven. Na een algemene misoogst in 1714 was er in 1715 een inhaalslag met een verhoogde activiteit.³⁵ In de jaren tot 1720 stabiliseert

32 *Ibidem*, 98.

33 *Ibidem*; vgl. M.P. Gutmann, *War and rural life in the early modern Low Countries* (Assen 1980) III-IV.

34 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 59.

35 Over de misoogst in 1714 vgl. RAH, AAH, inv.nr. 68: 'Het jaar 1714 is een wonderbaar jaar geweest, daar was eenen generalen miswasch door het lant, dat het coren achtergebleven ende van den worm

de productiviteit op het niveau van 1711. Volgens Jansen heeft er een daling van de productiviteit plaatsgevonden in de omgeving van Maastricht vanaf 1728 en volgde er nadien een stilstand tot 1746.³⁶ In het Maasland zien we voor de jaren 1730 tot en met 1732 inderdaad een lager niveau dan in de periode 1711-1720. Net als elders in Europa werd in de jaren tot 1740 zonder veel succes gepoogd om de landbouwproductie te stabiliseren.³⁷

Vanaf het midden van de achttiende eeuw werden in de akkerbouw en in de veeteelt belangrijke vernieuwingen doorgevoerd. In de bestudeerde regio's begon een ontwikkeling die leidde tot een intensievere bedrijfsvoering. De vernieuwing van de agrarische techniek maakte zowel een verhoging van de productiviteit in de akkerbouw als een vergroting van de veestapel mogelijk. In het huidige Zuid-Limburg was er vanaf 1746 een sterke vooruitgang in de landbouw, die bleef duren tot het einde van het Ancien Régime. De betekenis van Maastricht voor de regio werd daardoor geringer, terwijl de invloed van het platteland op de regionale economie groter werd. Centrale stedelijke functies van Maastricht werden deels overgenomen door plattelandscentra als Eijsden, Sint-Pieter, Valkenburg, Kerkrade en Smeermaas. De economische functievergroting van het platteland ging gepaard met een veranderende mentaliteit en een andere houding tegenover het economisch gebeuren. Kenmerkend was een sterke verruiming van de consumptie. Na het midden van de achttiende eeuw steeg de consumptie per hoofd van de bevolking vrijwel onafgebroken.³⁸

Aan de oostzijde van de Maas begon de uitbreiding van de consumptie en de verandering van het consumptiepatroon omstreeks 1720, de vernieuwing van de landbouw omstreeks 1750. Uit dit tijdsverschil leidde Jansen af dat de verandering van het consumptiepatroon, en niet de landbouw zelf, de gangmaker van de economische groei is geweest.³⁹ Aan de westzijde van de Maas gebeurde hetzelfde ongeveer 10 tot 15 jaar later. Uit de analyse van de halfwinningsafdrachten van de Hochster abdij blijkt dat de landbouwproductiviteit in de tweede helft van de achttiende eeuw ook in het Maasland begon te stijgen, vooral vanaf 1763 (zie grafiek

uitgegeven was geweest, soedatter niemant en was oft hij claaghde dat hij geen rog en hadde, soedat de selve t vat aan 2 gulden verkocht wirde in den winter tusschen 1714 ende 1715, jae tot februario 1715 selve toe wilde alles verkocht waar naar de selve soe afslouge door de quantijt die uit Brabant, uit de kempen ende uit andere vreemde landen quamp dat de effractie van het jaar 1714 maar geslagen wirde tegens het vat aan 25 stuiver, in dit jaar hebben de rijkste ende principaelste rentiers ende kooplieden veel verloren ende wij oock'.

36 Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging*, 98.

37 T.K. Rabb, *The struggle for stability in early modern Europe* (Oxford 1975).

38 Jansen, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg*, 114-115; *idem*, 'De relatie tussen stad en platteland rond Maastricht in de achttiende eeuw en in het begin van de negentiende eeuw. Een terreinverkenning', *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek 38* (1975) 73-94, aldaar 79-80.

39 *Idem*, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg*, 123.

3). In het laatste kwart van de achttiende eeuw zien we een merkbare verhoging van de landbouwproductiviteit ten opzichte van het eerste kwart en het midden van de eeuw. Hierbij moeten we wel rekening houden met de kleine gemiddelde grootte van de percelen in halfwinning. Uit de literatuur blijkt dat kleine boeren hun grond gewoonlijk intensief bewerkten, terwijl er op grote bedrijven extensiever werd gewerkt. De continue bewerking van de grond door kleine boeren in gezinsverband maakte een intensievere bewerking mogelijk dan met loonarbeid.⁴⁰ Kleine boeren beschikten ook over een grotere veebezetting per hectare, waardoor een intensievere bemesting mogelijk werd.⁴¹ De Britse landbouwhistoricus Overton stelde vast dat kleine Vlaamse boerenbedrijven in de negentiende eeuw arbeid efficiënter inzetten dan grote.⁴² De introductie van nieuwe landbouwtechnieken gebeurde in Vlaanderen en Brabant eerst bij de kleine boeren.⁴³

Vruchtwisselingstelsel en productenscala⁴⁴

In de achttiende eeuw drongen belangrijke vernieuwingen door in het vruchtwisselingssysteem in Zuid-Limburg. Deze verbeteringen waren oorspronkelijk in de middeleeuwen ontwikkeld in Vlaanderen en betekenden een doorbraak in het drieslagstelsel (de driejaarlijkse afwisseling van winter- en zomergranen met braakligging). Vanaf het midden van de zestiende eeuw trachtte men de braaktijd zoveel mogelijk in te korten door betere bemesting.⁴⁵ Door de teelt van groenvoer en voedergewassen kon de veestapel worden uitgebreid en verkreeg men meer mest. Daardoor steeg de graanproductie. Verder kwam de aardappel op, waardoor voor dezelfde hoeveelheid voedsel minder hectaren nodig waren. Het vrijkomende land werd soms ingezaaid met handelsgewassen zoals vlas, oliezaden,

40 B. Clemens, *Bijdrage tot de agrarische geschiedenis van het kanton Hasselt in de Franse tijd* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent 1971) 46; P. Hoppenbrouwers en J.L. van Zanden, 'Restyling the transition from feudalism to capitalism. Some critical reflections on the Brenner thesis', in: P. Hoppenbrouwers en J.L. van Zanden (red.), *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (Middle Ages – 19th century) in the light of the Brenner Debate* (Turnhout 2001) 19-40, aldaar 28.

41 P. Jardrinet, *Statistique du département de Sambre-et-Meuse* (Parijs 1802) 46-47.

42 M. Overton, *Agricultural Revolution in England. The transformation of the agrarian economy 1500-1850* (Cambridge 1996) 127.

43 P. Lindemans, *De betekenis van de Vlaamse landbouw in de 16e tot de 18e eeuw voor de landbouw van West-Europa* ('s-Gravenhage 1960) 101.

44 Voor een uitgebreider overzicht van het productenscala in het Limburgse Maasland: J. Roosen, 'Het agrarische productenscala in het Limburgse Maasland tijdens de achttiende eeuw', *Het oude Land van Loon* 95 (2016) 251-274.

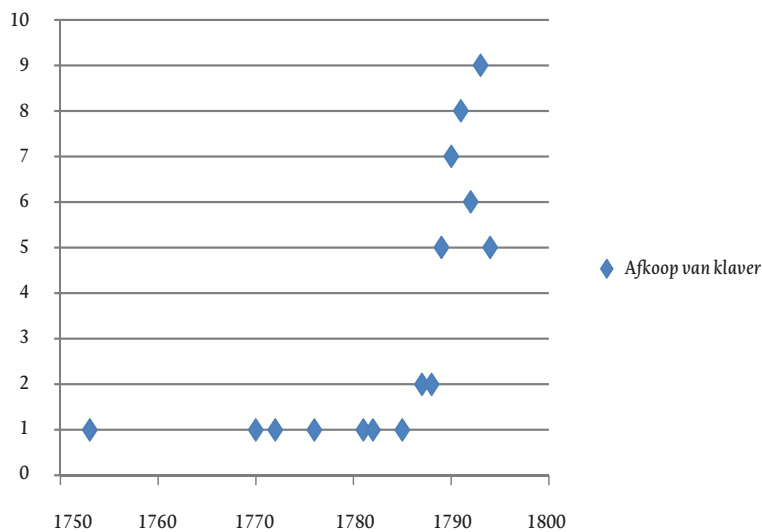
45 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 33.

Rode en witte klaver. Rode klaver speelde een sleutelrol in de akkerbouw van de achttiende eeuw en daarna. Het was niet alleen een uitstekend voedergewas, het verbeterde ook de vruchtbaarheid van de grond door ervoor te zorgen dat de stikstof in de lucht werd gebonden in een voor planten opneembare vorm. Bron: Jan Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008).

tabak en meekrap.⁴⁶ Meestal werd deze grond gebruikt om meer wintergranen te telen. Tegen het einde van de achttiende eeuw was de klaver in Zuid-Limburg de braak aan het verdringen. Omstreeks 1800 kwam de braakperiode alleen nog voor in enkele minder vruchtbare gebieden, maar ook hier werd ze teruggedrongen.⁴⁷ In de hoogste trap van intensieve verbouw namen voedergewassen als klaver, wikke en voederknollen in het vruchtwisselingstelsel een grote plaats in.⁴⁸ Voor de pachtgronden van de abdij van Hocht in het Maasland kunnen we vaststellen dat de afkoop van klaver tijdens het laatste kwart van de achttiende eeuw, met name in de jaren 1790, sterk toenam (zie grafiek 4). Dit wordt vaak gezien als een belangrijke schakel in de intensivering van de landbouw, omdat men via stalvoeding met klaver meer en betere mest verkreeg.

Grafiek 4. De afkoop van klaver in de halfwinningsafdrachten van de abdij van Hocht, 1750-1800

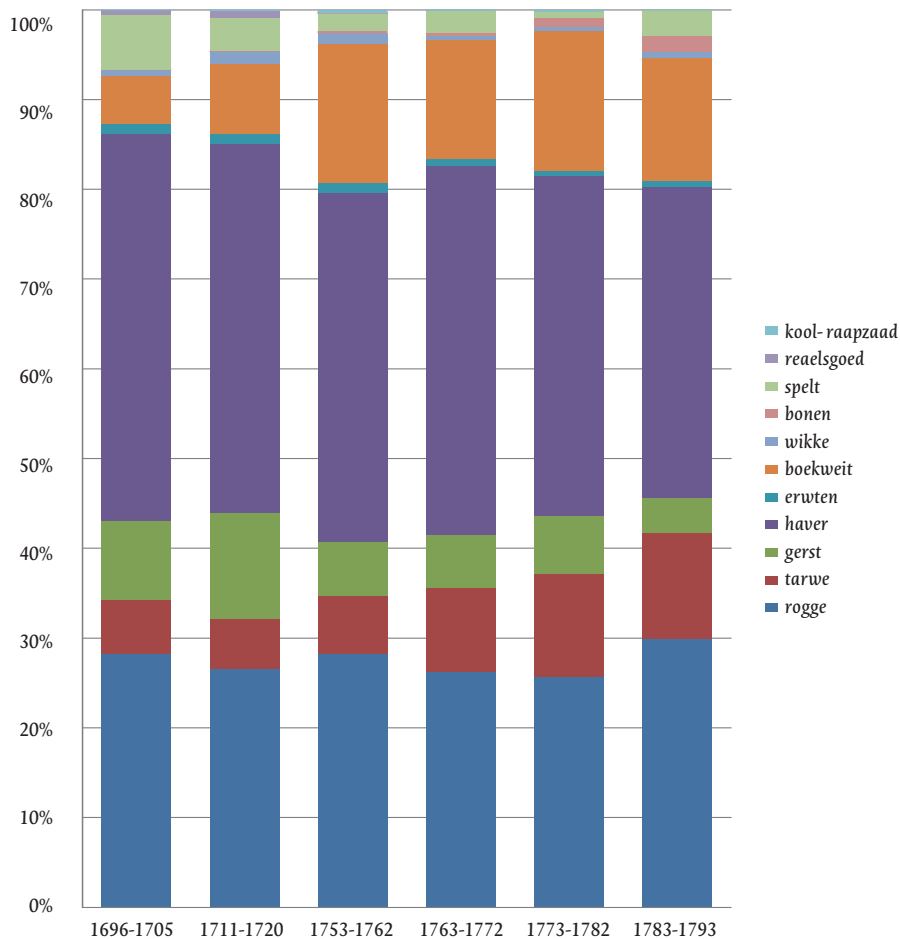
Bron: RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken.

- 46 J.A.H. Claessens, J.C.G.M. Jansen en J.F.R. Philips, *Geschiedenis van de landbouw in Limburg, 1750-1914* (Assen 1965) 3-5.
- 47 J. Renes, *De geschiedenis van het Zuidlimburgse cultuurlandschap* (Assen 1988) 122-125.
- 48 B.H. Slicher van Bath, 'Duizend jaar landbouw in de Nederlanden in vogelvlucht (800-1800)', in: *Landbouwgeschiedenis* (s-Gravenhage 1960) 21-97, aldaar 57.

Rogge (links) en haver. Rogge, een broodgraan, werd eeuwenlang als wintergraan en als zomergraan verbouwd. Sinds de negentiende eeuw gold het in toenemende als veevoer. Haver was altijd al voornamelijk voor het vee bestemd, al werd het ook voor menselijke consumptie gebruikt in de vorm van koeken of brij, en als grondstof van bier. Bron: Jan Bieleman, *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Amsterdam 2008).

Grafiek 5. Het procentueel aandeel van het productenscala in de halfwinningsafdrachten van de abdij van Hocht, 1669-1793 (tienjaarlijkse gemiddelden)

Bron: RAH, AAH, inv.nrs. 6-10, 29, 31, 33-35, 41, 56, 60, 64-69: pachtboeken.

Uit de verdeling van het productenscala in de halfwinningspacht van de abdij van Hocht blijkt dat rogge een grote rol speelde en bleef spelen (zie grafiek 5). In het Maasland kunnen wij net als Jansen voor de landbouw rondom Maastricht een zekere commercialisering van de landbouw vaststellen.⁴⁹ Dat blijkt vooral uit het

49 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 84.

stijgende aandeel van tarwe na de jaren 1760, terwijl de teelt van gewassen als 'reaalsoed' (een menggraan van gerst en haver) en spelt sterk afnam. De teelt van de handelsgewassen raap- en koolzaad was waarschijnlijk niet bedoeld voor commerciële doeleinden, maar voornamelijk voor eigen gebruik. Jansen stelt vast dat er op bedrijven in de buurt van Maastricht slechts op beperkte schaal handelsgewassen werden verbouwd en dat die zich vooral specialiseerden op de verbouw van granen. Door de geringe industriële bedrijvigheid in deze stad in de zeventiende en achttiende eeuw was er weinig vraag naar handelsgewassen.⁵⁰ Graan deed het wel goed op de stedelijke markt, omdat de bevolking van de stad gevoed moest worden. Boeren gingen zich daarom meer richten op graangewassen die een goede prijs opbrachten.⁵¹

Haver bleef gedurende de hele achttiende eeuw belangrijk. Het deed vooral dienst als voedergewas voor paarden. Blijkbaar werden die op een zekere schaal in de Maaslandse landbouw ingezet. Voor wikke zien we een heropleving in het laatste kwart van de achttiende eeuw. Dit strookt met de bevindingen van Jansen voor de bedrijven in de omgeving van Maastricht. Volgens Jansen was de toename van de mestproductie in de tweede helft van de achttiende eeuw vooral een gevolg van de invoering van een tweetal nieuwe voedergewassen, rauwvoer en klaver. Deze nieuwe producten hadden een groter rendement dan de traditionele wikke en leidden tot een hogere mestproductie. Aanvankelijk zag het er naar uit dat daardoor de teelt van wikke volledig zou verdwijnen. Maar wikke bleef wel het superieure gewas voor het voeren van paarden. Dat verklaart waarom het aandeel van wikke in het laatste kwart van de achttiende eeuw opnieuw steeg.⁵²

Voor de omgeving van Maastricht stelde Jansen gedurende de achttiende eeuw een teruggang in de teelt van het gewas boekweit vast.⁵³ In het Maasland nam boekweit in deze eeuw juist aan belang toe. Dit is een indicatie voor de aard van het vruchtwisselingstelsel dat in het Maasland werd toegepast, waarin boekweit als tussenteelt een belangrijke rol bleef spelen. Ten slotte merken we op dat de aardappel in de pachtafdrachten van de abdij ontbreekt. In beide bestudeerde regio's zou de aardappel pas in de negentiende eeuw echt belangrijk worden. In de kantons Meerssen, Eijsden en Mechelen was in 1796 slechts 3 tot 5 procent van de bodem beteeld met aardappelen, tegenover meer dan 50 procent met granen.⁵⁴

50 De Maastrichtse nijverheid produceerde in de zeventiende en achttiende eeuw steeds meer voor de lokale markt. Vgl. J.C.G.M. Jansen, 'Schets van de economische en culturele relaties tussen Maastricht en het Rijnland sinds de 16^e eeuw', *Niederrheinisches Jahrbuch* 12 (1965) 48-55.

51 Claessens e.a., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, 32.

52 Jansen, 'Landbouw rond Maastricht', 47.

53 *Ibidem*, 38.

54 Claessens e.a., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg*, 11.

Conclusie

Net als in de omgeving van Maastricht trad er in het Maasland gedurende de achttiende eeuw een wezenlijke verandering in de landbouw op. Of we daadwerkelijk kunnen spreken over een ‘agrarische revolutie’ hangt van de definitie af. In haar klassieke boek over de industriële revolutie in Engeland noemt Phyllis Deane het gebruik van nieuwe productietechnieken als belangrijkste kenmerk van zo’n revolutie.⁵⁵ In de landbouw kan het verdwijnen van de braak als zo’n technische vernieuwing worden beschouwd. In Vlaanderen werd de braak al in de zeventiende eeuw afgeschaft. Op de armere zandgronden zou die pas omstreeks 1800 volledig worden verdrongen.⁵⁶ Het is onzeker welk aandeel de braak in de landbouwbedrijven van de halfpachters van de abdij van Hocht heeft gehad, maar uit de opkomst van klaver en andere voedergewassen voor stalvoeding, alsmede uit het inzaaien van braakland, blijkt dat men in het Maasland behoorlijk intensief trachtte te bemesten. Jansen stelde vast dat de braak in de omgeving van Maastricht in de periode 1780-1790 was verdwenen.⁵⁷ Volgens onze gegevens gebeurde dit in deze periode ook in het Maasland: in de pachtboeken van de abdij van Hocht komen we de laatste vermelding van braak tegen in 1788.

De tweede technische vernieuwing betreft een wijziging van het rotatiestelsel door de invoering van de teelt van voedergewassen. Het blijvend belang van haver geeft een indicatie van de rol van paarden in de landbouw. De teelt van wikke ging aanvankelijk omstreeks 1750 achteruit, maar won weer aan belang in de laatste decennia van de achttiende eeuw. In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam ook de klaverteelt op, evenals de teelt van paardenbonen. De belangrijkste verandering was echter de maximalisatie van de graanteelt. Betere bemesting was hiervoor cruciaal om uitputting van de grond te voorkomen. Die werd mogelijk gemaakt door uitbreiding van de veehouderij op basis van de teelt van voedergewassen. De landbouwproductiviteit kon daardoor stijgen. In het Maasland begon die stijging in de jaren 1760, ongeveer tien jaar later dan in Zuid-Limburg.

In het streven naar een vermeerdering van de opbrengst door het telen van hoogwaardige granen als tarwe en rogge komt een veranderende houding van de pachter tot uiting, die meer commercieel werd gericht. Ook in Zuid-Limburg zag Jansen een zekere commercialisering van de landbouw optreden. Volgens hem is die echter zeer geleidelijk verlopen.⁵⁸ Elders stelt hij wel vast dat er in Limburg na

55 P. Deane, *The First Industrial Revolution* (Cambridge 1980) 37.

56 Slicher van Bath, ‘Duizend jaar landbouw in de Nederlanden’, 58-60.

57 Jansen, ‘Landbouw rond Maastricht’, 50.

58 *Ibidem*, 84-85.

1750 een forse toename was van de agrarische productie, die het middeleeuwse productieplafond doorbrak.⁵⁹ Voor Maasland kunnen we vooral na de jaren 1760 van een merkbare stijging spreken, vooral van de tarweteelt. Dit contrasteert sterk met de bevindingen in andere gebieden, bijvoorbeeld in Frankrijk of de Beijerlandse polders waar de stijging van de landbouwproductiviteit zeer gering was.⁶⁰

Op basis van deze kenmerken en ontwikkelingen zou men voor het Maasland inderdaad kunnen spreken van een agrarische revolutie in de tweede helft van de achttiende eeuw. In dit artikel konden we echter maar enkele aspecten van de landbouweconomie behandelen. Het is de hoop van de auteur dat meer onderzoekers hun pijlen zullen richten op de rijke archieven die er voor dit soort onderzoek in onze streken te vinden zijn.

59 *Idem*, *Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg*, 114-126.

60 M. Morineau, 'Y a-t-il eu une révolution agricole en France au XVIIIe siècle?', *Revue Historique* 239 (1968) 299-326; Goy en Le Roy Ladurie, 'Les fluctuations du produit de la dîme', 128-129; C. Baars, *De geschiedenis van de landbouw in de Beijerlanden* (Wageningen 1973) 148-150.